

WYBRANE ASPEKTY KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI CZŁOWIEKA W RODZINIE

URSZULA SOKAL

ABSTRACT. Sokal Urszula, *Wybrane aspekty kształtowania się tożsamości człowieka w rodzinie* (Selected aspects of shaping man's identity in a family). Roczniki Socjologii Rodziny, XII, Poznań 2000. Adam Mickiewicz University Press, pp. 49-55. ISBN 83-232-1056-X. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Urszula Sokal, Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna (Higher School of Humanistics), ul. Marszałka Piłsudskiego 33, 75-501 Koszalin, Polska-Poland.

Życie ludzkie jest nierozzerwalnie związane z rodziną. Człowiek uczy się żyć poprzez wzory swojej kultury, szczególnie te z najbliższego otoczenia. Na kolejnych etapach rozwoju dziecko zapoznaje się z wzorami zachowań interpersonalnych, wymaganiami, stosunkiem otoczenia do zmian zachodzących w nim i swoimi potrzebami. Od początku życia człowiek wchodzi w kontakty z otaczającym go światem, przez co przybywa mu wiedzy i doświadczenia. Celem, jaki stoi przed jednostką, ma być ukształtowanie się jej dojrzałej osobowości czy tożsamości.

Przyjmuje się, że znamionym okresem w kształtowaniu się tożsamości jest wiek adolescencji, czyli 12-18 lat (por. Erikson 1997). W okresie tym burzliwym zmianom fizjologicznym towarzyszą określone procesy życia umysłowego, uczuciowego i społecznego. Wtedy też po raz pierwszy, poważnie i świadomie rozpoczyna się poszukiwanie samego siebie. Młody człowiek przechodzi od naturalnej grupy odniesienia – rodziny, do grupy społecznej rówieśników i dorosłych. Przejście to nie oznacza jednak utraty kontaktu i oddziaływań ze strony rodziców. Okres starszych klas dawniejszej szkoły podstawowej, a obecnie gimnazjum, oraz w większości szkoły ponadpodstawowej, dla znacznej liczby uczniów związany jest z pobytem w domu i środowisku rodzinnym. Ma to doniosłe znaczenie dla rozwoju młodego człowieka, gdyż właśnie środowisko rodzinne jest czynnikiem mogącym wzmacniać lub osłabiać wpływy innych środowisk. W okresie dorastania młodzież nabywa zdolności zestawiania sądów, dokonywania na ich podstawie operacji myślowych, wysnuwania wniosków, stawiania hipotez, przewidywania i sprawdzania rozwiązań. Rosną zainteresowania sobą, własnymi przeżyciami i doznaniem. Młodzież nie mogąc sobie poradzić z narastającymi zmianami i nie mając oparcia w rodzinie

staje się coraz bardziej osamotniona, zdesperowana i zbuntowana. Rodzice, którym zależy na prawidłowym kształtowaniu się tożsamości swoich dzieci, starają się nadal utrzymywać z nimi bliskie stosunki oparte na miłości i wzajemnym zaufaniu oraz poświęcać im czas.

Tożsamość dorastającego rozwija się na kilku podstawowych płaszczyznach umożliwiających mu określenie siebie i przystosowanie do wymagań społecznych. Zaliczamy tu:

- określenie siebie w sensie ideologicznym, czyli przyjęcie ideałów zgodnych i odrzucenie nie akceptowanych;
- dokonanie z własnej woli wyboru jednej z dróg życiowych;
- określenie się w dziedzinie wyboru konkretnych autorytetów oraz ocen własnych zdolności przywódczych;
- układanie planów wymagających świadomego wyboru celu i systematycznego wysiłku;
- zdolność do spostrzegania własnego życia jako przebiegającego i ograniczonego w czasie oraz pewność siebie wynikająca ze zgodności własnej oceny i wiedzy o sobie z wiedzą i oceną innych;
- identyfikację seksualną (Oleszkowicz 1995, ss. 24-26).

W swoim rozwoju młody człowiek powinien zatem do 18 roku życia:

1. Zaakceptować własny wygląd fizyczny i efektywnie wykorzystywać własne ciało, być świadomym własnego ciała, mieć rozeznanie w możliwościach fizycznych, uczyć się wykorzystywać własne ciało w sporcie, w pracy, w codziennym życiu;
2. Opanować role społeczne związane z płcią;
3. Nawiązywać nowe i bardziej dojrzałe relacje z rówieśnikami obu płci;
4. Osiągnąć emocjonalną niezależność od rodziców i innych dorosłych;
5. Przygotować się do małżeństwa i życia rodzinnego, do tworzenia i kierowania rodziną;
6. Przygotować się do kariery zawodowej;
7. Ukształtować system wartości, który ukierunkowywałby przyszłe zachowania jednostki;
8. Osiągnąć taki poziom zachowania, który byłby zgodny z duchem społecznej odpowiedzialności i dojrzałości (Oleszkowicz 1995, s. 72).

Podstawowym celem dorastającej jednostki jest osiągnięcie dającej poczucie bezpieczeństwa oraz stabilnej tożsamości „ja” i świadomości siebie (Malim, Birch, Wadeley 1998, s. 122).

Rodzice odgrywają znaczącą rolę w osiąganiu przez dorastające dzieci właściwego i trwałego poczucia tożsamości. Wynika to między innymi z faktu, że dostarczają im informacji i wzorów zachowań, które dzieci wypróbują i przetwarzają. Rodzina jest również miejscem, gdzie odbywa się proces socjalizacji dziecka, czyli „kształtowania w jednostce – na podstawie uogólnienia doświadczeń w środowisku społecznym i przekazywania w toku procesów komunikacji społecznej – określonych, zdeterminowanych społecznie i kulturowo, wewnętrznych regulatorów czynno-

ści i zachowań wraz ze schematami czynności, a także wzorów i reguł poznawczego ujmowania, opracowywania i interpretowania doświadczenia indywidualnego oraz jego emocjonalnego przeżywania i wartościowania (Tyszkowa 1985). Wszystkie te oddziaływania rodziny powinny gwarantować młodzieży prawidłowy rozwój psychiczny. Ważne jest także, aby poznać, jaka jest rodzina obecnie i jaka może być w przyszłości w efekcie rozwoju cywilizacyjnego. Wiąże się to z odchodzeniem od społeczeństwa przemysłowego i zbliżaniem się do cywilizacji wyznaczonej rozwojem informacji i wiedzy. W wyniku tych przemian możemy mieć do czynienia z niepokojącymi zjawiskami społecznymi, a mianowicie: zwiększaniem się nierówności społecznej, ograniczeniem bezpośrednich kontaktów międzyludzkich, wykorzystywaniem informatycznej technologii do pewnych z góry założonych celów – społecznych i politycznych interesów. Na gruncie rodziny obserwuje się narastanie charakterystycznego zjawiska koncentrowania się jednostek na realizacji ich potrzeb, np. w zakresie przygotowania posiłków, rozrywki, zakupów, usług za pomocą nowoczesnej technologii – mikrofalówki, telewizora, wideo, komputera itd. Rodzina skupia się wokół produktu technicznego, tracąc równocześnie potrzebę kontaktów międzyludzkich i wzajemnych więzi. Może to prowadzić również do spadku ożywienia w życiu rodzinnym oraz alienacji.

We współczesnej rodzinie centralne miejsce zajmuje telewizor. Telewizja spełnia ważne zadanie: „pozwała kalekiej rodzinie funkcjonować wobec braku wzorca, który do niedawna nią rządził; rekompensuje utratę rodziny i przyjaciół, stając się po prostu członkiem rodzinnego łańcucha” (Hondymut 1999, s. 22). Zmienia ona znacznie domową kulturę. Ogranicza komunikację werbalną między członkami rodziny, zmniejsza potrzebę socjalizacji i zastępuje nasze własne myślenie i działanie tym, co uważa za dobre dla ogółu niewielka opiniotwórcza grupa pracowników stacji telewizyjnych. Jednocześnie możliwość domowego odbioru telewizji, oferującej mniej więcej te same wartości, które można znaleźć poza domem (kino, teatr, filharmonia, stadion sportowy itd.), zniechęca do podejmowania aktywności związanej z wyjściem.

Obcowanie z widowiskiem telewizyjnym wpływa na przeżycia widza i sprawia, że „czuje” on, iż uczestniczy w danym wydarzeniu, filmie, meczu itd. Jednak o tym, jakie korzyści wynosi się z programów telewizyjnych, nie decyduje sama telewizja. „Decyduje charakter grupy rodzinnej pozostający w ścisłym związku z rolami pełnionymi przez poszczególnych jej członków” (Kumor 1973, s. 233). Telewizja przyczynia się do ujawniania systemów wartości reprezentowanych przez poszczególnych członków rodziny i rodzinę jako całość. Dotyczy to w pewnej mierze norm estetycznych, ale przede wszystkim moralnych. Ponieważ kryteria ocen moralnych w rodzinie są zwykle ostrzejsze od ocen wydawanych przez luźniejsze grupy społeczne, dlatego też ostrzejsze powinny być pod tym względem oceny programów telewizyjnych. Udział telewizji w życiu rodziny ma więc zarówno plusy, jak i minusy, a także w dużej mierze zależy od niej jako grupy oraz od poszczególnych jej członków.

Większość czasu wolnego ludzie poświęcają oglądaniu telewizji. Codziennie 80% osób włącza telewizor i spędza na oglądaniu programów średnio 25 godzin tygodniowo (por. Hardyment 1999, s. 21). Ten istotny składnik życia rodzinnego ma niewątpliwie wpływ na kształtowanie się tożsamości młodego człowieka, szczególnie wtedy, gdy staje się jedynym i najważniejszym źródłem oddziaływania. Sytuację taką można zaobserwować w rodzinach zamieszkujących popegeerowskie wsie północnej Polski, które mają kilka charakterystycznych cech: większość ludzi jest bezrobotna i często nie ma już prawa do zasiłku, rodziny są wielodzietne, rodzicom coraz trudniej zabezpieczyć podstawowe potrzeby dzieci (jedzenie, ubranie), stają się coraz bardziej bierni i zniechęceni, często szukają pocieszenia w alkoholu, znacznie utrudniony jest kontakt z miastem, i to zarówno ze względu na dużą odległość, jak i ograniczoną komunikację. W tak specyficznej sytuacji młodzież w programach telewizyjnych szuka informacji i wzorów zachowań. Nasuwa się więc pytanie, jakie programy telewizyjne oglądają młodzi ludzie z tego środowiska i jakie to może mieć skutki w kształtowaniu się ich tożsamości?

Badaniami objęto rodziny, w których przynajmniej jedno dziecko było w wieku 15-16 lat, a więc w okresie, gdy tożsamość przybiera już określony kształt. Wśród 98 rodzin wszystkie posiadały odbiorniki telewizyjne. Ich liczba była zróżnicowana, od 55% rodzin z jednym odbiornikiem, 40% rodzin z dwoma do 5% z trzema i więcej. Najczęściej telewizję oglądały dzieci (71%), następnie rodzice (35%), a najrzadziej dziadkowie (4%). W grupie rodziców ojcowie oglądali trzy razy częściej programy telewizyjne niż matki. Czas oglądania TV przez dzieci w dni powszednie wynosił średnio 3,5 godziny, co jest zgodne z wynikami innych badań (por. Hardyment 1999).

Spśród dziesięciu wybranych typów programów telewizyjnych, młodzież najczęściej (90%) oglądała filmy fabularne. Wśród nich dominowały komedie. Oglądało je 84% dzieci, następnie filmy przyrodnicze (51%) i filmy sensacyjne (46%). Komedie dostarczają rozrywki, nie są jednak filmami mogącymi znacznie pomóc w rozwoju. Podobnie filmy sensacyjne, które wprawdzie dotyczą czasem istotnych problemów życia społecznego, ale głównie zawierają dużo scen przemocy mogących dostarczyć nie zawsze społecznie akceptowanych wzorów do naśladowania oraz wprowadzają widza w stan silnego napięcia emocjonalnego, z którym nie zawsze sobie radzi. Z grupy najczęściej oglądanych filmów, jedynie przyrodnicze można zaliczyć do programów edukacyjnych. Ciekawe treści i atrakcyjna forma dostarczają informacji poszerzających wiedzę.

Najrzadziej oglądanymi filmami były: historyczne (11%), melodramaty (12%), obyczajowe (18%) i dokumentalne (19%). Dostarczały one w formie fabularyzowanej lub dokumentalnej informacji dotyczących życia obecnie i w przeszłości. Były to zarówno wiadomości dotyczące zaistniałych wydarzeń, jak i stosunków międzyludzkich, w tym związku uczuciowego dwojga ludzi. Niewielkie zainteresowanie wymienionymi typami filmów powoduje ograniczenie ich oddziaływania na młodzież, a co za tym idzie ograniczenie oddziaływania ponadczasowych wartości i

zasad mogących ułatwić określanie siebie. Przeżywanie z bohaterami filmowymi uczuć pozwala z kolei na poznanie ich gamy, sposobów wyrażania, radzenia sobie z nimi w różnych sytuacjach. Nie pozostaje bez wpływu na kształtowanie się dojrzałości emocjonalnej.

Równie popularne wśród młodzieży były seriale, szczególnie brazylijskie, peruwiańskie czy amerykańskie. Oglądało je stale 58% młodych ludzi, głównie dziewcząt. Seriale te skonstruowane według schematu walki dobra ze złem mają często prostą fabułę i rozwlekłe sceny. Naiwna, pozytywna bohaterka o wielkim sercu na siłę odrzuca szczęście, gdyż zależy jej na losie i szczęściu innych. Pokazywane na ekranie rodziny są często wieloliczne, z bardzo złożoną strukturą pokrewieństwa. Dostarczając takich wzorów, należy mieć na uwadze, że mogą one doprowadzić do braku znajomości zasad prawidłowego współżycia w rodzinie oraz przekonania, że dobry to znaczy naiwny. Fakt ten jest szczególnie istotny, gdy mamy do czynienia z rodzinami, w których wypełnianie funkcji wychowawczej może być zaburzone.

Na kolejnym miejscu wśród audycji telewizyjnych oglądanych przez młodzież były programy rozrywkowe. Wskazało na nie 53% badanych. Programy te pozwalają na miłe spędzenie czasu przed telewizorem i pełny relaks. Często źródłem rozrywki były też dla respondentów teleturnieje. Interesowało się nimi 46%. Teleturnieje dostarczają nie tylko rozrywki, ale są też ważnym źródłem wiedzy. Czynnikiem zachęcającym do ich oglądania jest element rywalizacji.

Nieco mniej, (45%) dzieci oglądało audycje muzyczne. Często traktowały one widowisko telewizyjne jako zastępczą formę kontaktu z idolem.

Telewizja zapewnia również możliwość uzyskiwania bieżących informacji z interesującej widza dyscypliny sportowej zarówno w programach poszczególnych stacji, jak i w pasmach przedstawiających wyłącznie sport. Audycjami tymi interesowało się 42% badanych. Biernie uczestnictwo w imprezie sportowej, jakim jest oglądanie jej na ekranie telewizora, zniechęca odbiorcę do aktywności. Lansowany obecnie powszechnie model telewidza sportowca, to osoba siedząca w fotelu z butelką piwa i chipsami, głośno obwieszczająca swoje zadowolenie lub dezaprobatę z wyników uzyskiwanych przez zawodników. Taka postawa wypacza idee sportu i może zniechęcać do czynnego uprawiania go.

Zaledwie 37% dorastających oglądało programy informacyjne (Wiadomości, Teleekspres, Panoramę itp.). Bliższe poznanie rodzin upoważnia do stwierdzenia, że nieukształtowana dotąd potrzeba znajomości bieżących wydarzeń z kraju i świata wynika z braku wzorców prezentowanych w tym względzie przez rodziców. Ojciec i matka, oglądając program informacyjny i komentując go w sposób dostosowany do wieku dziecka, dają mu możliwość włączania się w życie społeczne, gospodarcze i polityczne.

Również niewielką popularnością cieszyły się wśród dzieci programy popularnonaukowe. Zainteresowanych nimi było 31% młodych widzów. Programy tego typu dostarczają wielu informacji, lecz nie zawsze są łatwe w odbiorze. Dla ich zrozumienia niezbędne jest posiadanie określonego zasobu wiedzy i aktywność umysłowa.

Na przedostatnim miejscu znalazły się bajki dla dzieci, które oglądało tylko 16%. Tak mała liczba widzów tych audycji zgodna była z prawidłowościami rozwojowymi dorastających jednostek.

Jedynym nie oglądanym programem był teatr telewizji. Ten typ audycji wymaga odpowiedniego, wcześniejszego przygotowania zarówno w środowisku rodzinnym, a przede wszystkim szkolnym.

Analiza typu programów preferowanych lub odrzucanych przez młodych ludzi może pozwolić na określenie, jakie trudności mogą oni napotkać w trakcie kształtowania własnej tożsamości. Jednym z niepokojących zjawisk jest stosunkowo duża popularność filmów pokazujących przemoc. Na podstawie zawartych w nich informacji młody widz może nabrać przekonania, że przemoc to naturalne zjawisko społeczne, należy więc tak właśnie postępować, tym bardziej że ci, którzy stosują ją, pozostają w większości bezkarni, a nawet są w różny sposób nagradzani. Przemoc obecna w środkach masowego przekazu, a w szczególności w telewizji, wpływa na kształtowanie poczucia zagrożenia i zwiększa zasięg jej stosowania na wszystkie aspekty postaw wobec innych, a więc na sferę poznawczą, emocjonalną czy zachowanie. Dziecko automatycznie przyswaja postawy bohaterów i naśladuje je w domu, szkole, grupie rówieśniczej. Jeśli postawy te są przepełnione przemocą, to uwidacznia się ona w późniejszych zachowaniach i staje się elementem zakłócającym kształtowanie się prawidłowej tożsamości.

Telewizja przedstawia także często negatywny obraz świata, w którym nie ma przyjaźni i życzliwości, a normę stanowi walka, podstęp i zemsta. Powoduje to tworzenie się przekonania o niemożliwości innego postępowania. Sprzyja temu również przedstawianie sprzeczności norm prawnych, obyczajowych, moralnych czy zwyczajowych. Młody człowiek, mający ukształtować sobie pewien system wartości i osiągnąć poziom zachowania zgodny z duchem społecznej odpowiedzialności i dojrzałości, stoi przed nader trudnym zadaniem.

W niewielkim zakresie preferowane przez dzieci programy dostarczają im wzorów rozładowania swojej aktywności w sposób akceptowany społecznie. Jeżeli jednostka ma ponadto utrudniony dostęp do miejsc realizacji aktywności czy mało pomysłów na prawidłową aktywność, a w rodzinie panuje chłód emocjonalny i stosowane są nieprawidłowe metody wychowania, to może ona przyłączyć się do grup nieformalnych o charakterze przestępczym.

W kształtowaniu tożsamości człowieka istotną rolę odgrywa opanowanie ról społecznych związanych z płcią. Wzory tych ról prezentowane są w środkach masowego przekazu i często przyjmowane bez zrozumienia, że są one charakterystyczne dla różnych kultur i często pozostają w sprzeczności z aprobowanymi w rodzinnym środowisku. Sytuacja taka zaburza zarówno proces identyfikacji płciowej, jak i przygotowanie do pełnienia ról społecznych.

Z rozważań wynika, że dorastające dziecko przeżywa zamęt tożsamościowy. Jeśli proces kształtowania tożsamości nie zostanie prawidłowo ukierunkowany przez rodzinę, wówczas może on zostać skierowany w stronę tożsamości negatywnej, czyli

ku wartościom przeciwnym wobec dominujących ideałów własnego środowiska wychowawczego.

Charakterystyczny dla nieprawidłowego kształtowania tożsamości dziecka jest brak autonomii, sztywność, nieumiejętność korzystania z nowych doświadczeń oraz własnych możliwości i predyspozycji. Przed rodzicami staje więc zadanie towarzyszenia swemu dziecku w drodze prowadzącej do dorosłości, budowania relacji z nim opartej na jasno sformułowanych zasadach i oczekiwaniach, przy jednoczesnym zwiększaniu prawa dziecka do własnego zdania, samodzielnego podejmowania decyzji, wyboru sposobu realizowania określonych wartości czy osiągania celów.

SELECTED ASPECTS OF SHAPING MAN'S IDENTITY IN A FAMILY

Summary

Shaping a child's identity is a developmental task, in which participate its parents. Together with them, in a modern family, TV plays an important role, which is often a basic source of information and patterns to follow. Contents of TV programs influence one's identity. That is why parents should know what their children watch. Only then can they strengthen TV's positive influences and counteract negative ones.

BIBLIOGRAFIA

- Birch A., *Psychologia rozwojowa w zarysie*, Warszawa 1998.
Erikson E., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań 1997.
Hardyment Ch., *Rodzina*, Warszawa 1999.
Kmieciak-Baran K., *Młodzież i przemoc*, Warszawa 1999.
Koblewska J., *Propaganda i wychowanie*, Warszawa 1974.
Kumor A., *Telewizja*, Warszawa 1973.
Malim T., Birch A., Wadeley A., *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa 1998.
Oleszkowicz A., *Kryzys młodzieńczy – istota i przebieg*, Wrocław 1995.
Pachociński R., *Oświata XXI wieku, kierunki przeobrażeń*, Warszawa 1999.
Szczykiewicz P., *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Lublin 1998.
Tyszkowa M. (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Poznań 1985.